

13. Хорни К. Невроз и личностный рост. Борьба за самореализацию. – СПб.: БСК., 1997. – 317 с.
14. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. – М.: Прогресс, 1996. – 344с.

В статье рассмотрены понятия самоосуществления и самоактуализации личности в профессиональной деятельности.

Ключевые слова: самореализация личности, самоактуализация личности, профессиональное развитие, профессиональное становление личности.

The paper examined the concepts of self-realization and self-actualization in their professional activities.

Keywords: self-actualization, self-realization, professional development, professional development of the personality.

Драніщева Е.І.

РОЛЬ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ШКІЛЬНОГО ПСИХОЛОГА В РОБОТІ З ВАЖКОВИХОВУВАНИМИ ПІДЛІТКАМИ

В роботі розглядаються сучасні погляди вітчизняних психологів на проблему комунікативної компетенції шкільного психолога. Виділені основні труднощі і перспективні напрямки в його роботі з важковиховуваними підлітками.
Ключові слова: комунікативна компетенція, комунікативна діяльність, важковиховуваний підліток, трансформація комунікативної діяльності.

Проблема боротьби з важковиховуваністю підлітків і правопорушеннями неповнолітніх є однією з найскладніших і в аспекті практичного вирішення її державою, і в аспекті сучасних наукових підходів у психологічній науці до цих питань.

Непередбачувані зміни, що відбуваються сьогодні в сфері віртуальної діяльності сучасної людини (зокрема підлітків і юнаків – молоді, що навчається) давно «перегнали» всі попередні розробки і прогнози і філософів, і футурологів, і представників різних наук. Швидкий розвиток суспільного прогресу багато в чому змінив звичні міри виміру психологічного життя суспільства – загалом і в окремих аспектах – і численні усталені в психології, соціальній психології, педагогіці поняття і співвідношення понять змінилися чи навіть зовсім втратили свій смисл, знецінилися з такою нечуваною швидкістю, якої раніше не знала ні історія науки, ні практика. За останні роки відбулися (і продовжують відбуватися) зміни в шкільній практиці вирішення педагогічним складом школи, зокрема психологами, тих завдань, що з'явилися в новій ситуації, і в яких відбиваються вимоги сучасності. Особливо помітно доторкнулися нові тенденції теми, яку завжди було дуже важко вирішувати – теми роботи з важковихо-

вуваними підлітками і профілактики правопорушень підлітків силами шкільного психолога.

Численні усталені стереотипні уявлення про взаємостосунки психолога, педагога з проблемою виховного впливу на підлітків, які «випадають» з основної маси законослухняних учнів школи, несподівано змінилися. Напрацьовані роками і десятиліттями педагогічні і психологічні системи і окремі прийоми впливу на таких підлітків виявилися не просто недостатньо ефективними, а часто й зовсім недієвими.

Поява нових технологій і нового – віртуального – світу показали безмежність людських можливостей проникнення в глибину оточуючого світу.

У профілактичній роботі шкільного психолога з підлітком, схильним до здійснення правопорушень, багато років існують певні рецепти «протидії» негативному впливу вулиці («впливу вулиці» – так завжди узагальнено називалася сума негативних впливів на підлітка). Виявилось, що сьогодні колишні «патріархальні» прийоми впливу на підлітка вже не працюють. Порівняно з традиційними виховними заходами – індивідуальним шефством, закріпленням за важким підлітком однокласника-відмінника чи старшокласника або залученням підлітка до участі в клубах цікавих справ – можливість втечі в новий віртуальний світ, світ незрівняних можливостей пізнання похитнула (а інколи і зруйнувала) колишні залежності від різних обставин, в систему яких був включений підліток, що визначали його умови життя. Завжди одним із найскладніших питань у роботі шкільного психолога (як і шкільних педагогів) було завдання подолання негативного впливу «неблагополучного» оточення на підлітка, впливу його друзів із вуличних угруповань з антисуспільною спрямованістю. Раніше за допомогою школи, батьків, сусідів, дільничного уповноваженого встановити дружні зв'язки підлітку було не так і важко. І всі можливі ускладнення психолог розумів, оскільки вони були типовими. Якщо докласти зусиль, то так чи інакше проблема була вирішувальною. В умовах нової віртуальної дійсності звилася можливість втечі підлітка у світ нових для нього людей, в іншу ситуацію, де він потрапляє в нову цікаву для нього групу ровесників чи осіб старшого віку, де сповідаються привабливі для нього цінності. Ці цінності часто не сприймаються в його сімейному і шкільному оточенні, але тут, у «віртуальній» вітальні, вони «недосяжні» для критиків із «колишнього» оточення підлітка, перебувають ніби в своєму, віддаленому від інших впливів, вільному (як підліток вважає) і авторитетному (особливо якщо інші члени нового оточення, старші, ніж підліток) для нього світі. Занурення у віртуальний світ, але з живими реальними людьми, надійно відгороджує дитину від обмежень «старого» зовнішнього світу і впливу звичного (домашнього, шкільного і т.д.) кола спілкування. Тому завдання, що цікавить нас у цьому дослідженні, шляхи і можливості впливу шкільного психолога на особистість підлітка-правопорушника (або на підлітка схильного до здійснення правопорушень, тобто потенційного правопорушника).

Сьогодні повноцінна і результативна профілактична правовиховна робота шкільного психолога з важковиховуваним підлітком, схильним до здійснення

правопорушень, висуває в умовах сучасної реальності нові вимоги до особистості шкільного психолога, до його професійних умінь, здатності забезпечити ефективність і результативність роботи.

З появою й активним освоєнням користувачами (зокрема підлітками) нової – віртуальної – реальності змінилися звичні вимоги й умови роботи шкільного психолога. Нові технології вторгаються в «старий» світ – у взаєностосунки між людьми, у взаємини школярів-підлітків та їхніх старших наставників. Старий світ здається підліткові звичним і реальним. На цьому фоні особливо захоплює віртуальний світ з його чарівними казковими можливостями знайомств і спілкування (що особливо значимо для підлітка, оскільки відповідає його віковим потребам). Цей «старий» світ поступається новим, як вважає підліток, реальним можливостям, що вражають його відчуття новизною і різноманіттям цих можливостей.

Ці почуття, а також звільнення від обставин, що раніше турбували підлітка: приниження через статус поганого учня і наслідки цього – в класі постійне переживання почуття сорому, невдоволення стосунками з оточуючими, нереалізованість свого «Я», – зникають, стають неактуальними. У «новій» дійсності статус підлітка не затьмарений його шкільними реаліями.

Спілкуватися з цією, по-своєму новою, людиною, з відчуттям нею своїх нових якостей, впливати на неї психологу буде дуже важко. Попередня «зона дій» підлітка – школа, шкільні друзі, вулиця, вуличні друзі і т.д., те, що було звичним і зрозумілим, те, що можна було пояснити, те, з чим психолог знав, як взаємодіяти, відійшло в минуле, стало лише частиною нового життя, частиною видимою, але не завжди основною і вирішальною.

Мультиваріантність нового життя і – що найважливіше, життя, що не пред'являє до підлітка важко виконуваних (через труднощі у навчанні і вплив цього на інші аспекти життя підлітка) вимог – вся ця ситуація в сукупності підтримує підлітка, поліпшує його психологічне самопочуття, дає можливість опертися на нових знайомих з віртуального середовища, котрі його не «тиснуть», з якими є спільні інтереси.

Ця ситуація, незважаючи на певний позитивний відтінок (хороше самопочуття підлітка в новому соціумі), несе нові проблеми для шкільного психолога. Саме поліпшення настрою і статусу важкого підлітка в його новому соціальному «домі» віддаляє його від психолога, котрому стає все важче налагоджувати контакти і впливати на людину, яка фізично перебуває тут, поруч, і в той же час належить іншому світові і сповідує його (часто антисоціально). Активне включення підлітка в симпатичний і чуттєво привабливий для нього віртуальний світ робить надзвичайно складною для психолога конкуренцію з цим світом за вплив на підлітка. Це так само важко, як і у випадку залежності дитини від наркотиків.

Наявність віртуальної реальності вимагає змін колишніх і прийняття нових правил у роботі шкільного психолога з важким підлітком.

Психолог обов'язково має вільно володіти комп'ютером, мати доступ до мережі Інтернету, бути знайомим із найпопулярнішими серед підлітків

комп'ютерними іграми. Важливо не просто знати, як проводить вільний час підліток: психологічний аналіз змісту його захоплень допоможе шкільному психологу зрозуміти особливості внутрішнього світу підлітка, що не проявляються в поведінці чи мові, мотиви його вчинків, прагнення і цінності.

Знання Інтернету і володіння ним дозволяють психологу сприймати можливості спілкування підлітків у віртуальному просторі і розуміти особливості й небезпеки нових популярних і модних типів об'єднань, ворожих і агресивних щодо звичних норм і форм порядку. Тільки глибоке особисте сприйняття психологом цих тенденцій дасть йому можливість психологічно точно і результативно організувати роботу з профілактики правопорушень.

Очевидно, що для вирішення такого складного завдання потрібні нові прийоми, засоби, нові психологічні підходи до дослідження ситуації і пошуку засобів впливу на підлітка. Ці засоби повинні відповідати новим умовам і сприяти вирішенню нових завдань – із «новими невідомими».

Серед теоретичних підходів, які могли б допомогти шкільному психологу відповідати вимогам нового часу, ми хочемо виділити поняття «комунікативна компетенція», яке в сучасній психології часто й успішно застосовують для вирішення нових проблем чи «старих проблем» у нових складних умовах.

Ми вважаємо, що звернення до поняття «комунікативна компетентність» співзвучне новому часу, його вимогам і шляхам вирішення нових складних проблем.

Логічно передбачити, що при пошуку засобів для збільшення можливостей психолога впливати на особливість школяра-підлітка, схильного до здійснення правопорушень, необхідно рухатися в напрямку вдосконалення його (психолога) комунікативних здібностей. Розвиток цих здібностей, підняття їх на новий рівень, сприятиме поліпшенню вміння спілкуватися. Сама особливість цього рівня особистісного розвитку – комунікативна компетентність – має стати предметом дослідження. Якщо аналіз комунікативної компетентності шкільного психолога дасть можливість виокремити її складові, які обумовлюють успіх в роботі психолога з підлітком-правопорушником, успіх у досягненні поставленої мети – позитивного впливу на підлітка, то таке дослідження дозволить підійти до вирішення нових складних завдань. Теоретичну методологічну основу дослідження складають: системний та діяльнісний підходи до вивчення особистості (Б.Г. Ананьєв, О.М. Леонтєв, С.Д. Максименко, К.К. Платонов); загальні положення теорії спілкування (К.А. Абульханова-Славська, О.О. Бодальов, Б.Ф. Ломов, Л.А. Петровська, А.У. Хараш, Т.С. Яценко); дослідження професійного розвитку та психологічної готовності до окремих видів професійної діяльності (О.В. Винославська, О.О. Деркач, Е.О. Климов, В.Д. Шадріков, Л.М. Карамушка, В.О. Моляко, М.Л. Смульсон, Н.В. Чепелева).

С.Д. Максименко і М.М. Забродський інтерпретують поняття «комунікативна компетентність вчителя» як засновану на знаннях та чуттєвому досвіді здасть орієнтуватися у ситуаціях професійного спілкування, розуміти мотиви,

інтенції, стратегії поведінки, фрустрації як свої власні, так і партнерів зі спілкування, рівень освоєння технологій та психотехніки спілкування [6].

Наведена вище характеристика поняття «комунікативна компетентність» стосується вчителя – «комунікативна компетентність учителя». Але досвід показує, що в змісті роботи психолога багато спільного зі змістом роботи педагога, тож напрацювання щодо поняття «комунікативна компетентність» доцільно використати і стосовно роботи шкільного психолога з важковиховуваними підлітками.

Влучна характеристика, запропонована С.Д. Максименком і М.М. Забродським, поняття «комунікативна компетентність» як інтегральної характеристики педагогічного спілкування підводить нас до вирішення завдання аналізу й організації продуктивного спілкування шкільного психолога з проблемним учнем.

Українська дослідниця проблеми комунікативної культури учнів О.М. Корніяка розглядає комунікативну діяльність як таку, що здійснюється при оволодінні суб'єктом сукупністю певних умінь (дій) або здібностей, які становлять зміст комунікацій, перцепцій та інтеракцій.

О.М. Корніяка розглядаючи психологічні особливості підлітків зауважує, що на відміну від дитини, котра живе сьогоdnішнім днем, підліток починає думати про майбутню професію, будувати професійно орієнтовані плани і намагається визначити можливі шляхи і способи її (професії) набуття. У зв'язку з цим підліток цікавиться різними видами діяльності (особливо спілкуванням), в яких розвиває свої ділові і комунікативні якості і здатність до творчості [4].

О.М. Корніяка підкреслює, що саме підлітковий вік створює умови для комунікативного розвитку дитини через міжособистісне спілкування не обумовлене навчанням. На відміну від навчального спілкування, що є функціонально-рольовим і зводиться більше до формальних контактів учителя й учня, міжособистісне спілкування є неформальною взаємодією його суб'єктів, через нього відбувається раціональний, емоційний і вольовий взаємовплив та інформаційний обмін, складаються стосунки взаємоповаги і взаємодопомоги, визнається особистість кожного учасника процесу спілкування. Підході до аналізу поняття комунікативності нам видається важливим погляд К.М. Поліванової, викладений нею у роботі «Психологічний зміст підліткового віку», про те, що в лоні особистісної взаємодії підліток «вперше народжується як його автор, особистість і жива людина» [8].

У роботі О.М. Корніяки «Психологія комунікативної культури учня» відзначається, що «педагогу-психологу у своїй діяльності потрібно враховувати, що комунікативна культура це єдина психокомунікативна система, в якій кожний компонент є ланкою цієї системи. Тому штучне відмежування компонентів системи – особливо розмежування мотиваційного і поведінкового компоненту культури – уповільнює розвиток як окремої одиниці, так і системи в цілому» [4]. Автор також підкреслює, що у навчально-виховній роботі необхідно насамперед звертати увагу на той мотиваційний компонент, який, займаючи ключову позицію в змістовій структурі комунікативної культури обумовлює розви-

ток інших її компонентів. Тому недостатня сформованість мотиваційного компонента веде до уповільнення розвитку інших аспектів комунікативної культури, утруднює розробку типового (морального) способу ставлення особистості до інших людей і до себе, що є найсуттєвішим для її характеристики і навпаки, незадовільний розвиток пізнавального, поведінкового і вольового компонентів (внаслідок взаємозв'язку розвитку складових комунікативної культури) впливає на становлення мотиваційно-змістових структур особистості [там само].

Л.А. Петровська, Ю.М. Ємельянов, Ю.М. Жуков, П.В. Растянніков, використовуючи в своїх роботах поняття «компетентності в спілкуванні», тлумачать його як здатність особистості до встановлення контактів з іншими людьми через систему способів регуляції комунікативних дій [2].

Психолог Є.В. Сидоренко визначає комунікативну компетентність як сукупність комунікативних здібностей, комунікативних умінь і комунікативних знань адекватних комунікативним завданням і достатніх для їх вирішення [10].

У зазначених тлумаченнях є два аспекти. Перший аспект званий із формуванням комунікативної компетентності у психолога, котрий відкриває у підліткові особистість, заохочує його і допомагає формуванню потреби у спілкуванні з іншими людьми. Ця потреба активізує комунікативну діяльність. Тобто, перший аспект: комунікативна компетентність психолога – одна з основних умінь його успішності в роботі з підлітком-правопорушником. І завдання тут виявити саме такі особливості комунікативної компетенції психолога, наявність яких забезпечить результативний вплив на важко-~~Другий аспект під~~Відамо, що більшість важковиховуваних підлітків і підлітків-правопорушників – діти з неблагополучних і/або неповних сімей, де батьки часто страждають від алкоголізму. З багатьох проведених психологами досліджень, відомо, що серед цих дітей і підлітків у багатьох – загальний рівень розвитку нижчий, ніж середній рівень у школі. І відображенням цього є їхнє мовлення, вся система мовленнєвої комунікації. Тому можливо, що дослідження мовленнєвої комунікації шкільного психолога, пошук її особливостей і можливостей, дасть змогу виявити елементи, складові цієї системи, що дозволить шкільному психологу краще зрозуміти не лише мовленнєві комунікативні особливості неповнолітнього правопорушника, але й можливості їх розвитку і використання цього напрямку в спілкуванні з підлітком для встановлення стосунків довіри і зміцнення впливу на нього. Ми згодні з дослідницею Л.М.Булигіною в тому, що при визначенні чинників, які обумовлюють розвиток внутрішнього плану дій дитини, її емоційної сфери, пізнавальної активності й особливостей самосвідомості, найбільш обґрунтовано і повно саме в роботах М.І.Лисіної розкрито роль спілкування дитини з дорослими, коли в цьому спілкуванні не лише формуються загальні вікові особливості особистості, але й у відповідності з особливостями родини як основного «малого світу», з індивідуальними особливостями батьків та інших близьких дитині людей, кожний з яких відображений у дитині, створюються частини того світу, що формуються в свідомості дитини, а потім і особистості [1].

Психологи в своїх роботах не однократно підкреслюють, що «вирішальне значення для появи потреби у спілкуванні відіграє позиція дорослого стосовно дитини. Дорослий відкриває в дитині насамперед особистість. Це відкриття стає початком потреби у спілкуванні з дорослим, що й спонукає до комунікативної діяльності. У цій логіці ставлення дорослого до дитини попередньою і визначальною є діяльність» (Л.М. Булигіна) [1].

Нові вагомі дані з питань комунікативної компетентності ми знаходимо в роботах Л.Г. Почебута. В аспекті проблеми міжкультурної комунікативної компетентності дослідник розглядає комунікативну компетентність як систему певних знань, як рівень сформованості навичок і умінь, що дозволяють особистості адекватно орієнтуватися в різних ситуаціях спілкування, об'єктивно оцінювати людей, прогнозувати їхню поведінку, розвивати з ними необхідні стосунки й успішно впливати на них, виходячи з умов, що склалися [9]. Такий підхід, на нашу думку, адекватний поставленому нами завданню: визначити перелік і суму знань, необхідних шкільному психологу для результативної роботи з важковиховуваним підлітком. Основний смисл завдання дослідника у цьому випадку – визначення специфіки знань психолога, необхідних для роботи з проблемними підлітками.

Теоретичний аналіз психологічних робіт із проблем комунікативної компетентності дозволяє скласти план дослідження проблеми роботи шкільного психолога з важковиховуваними підлітками. У дослідженні, що планується, були враховані наведені вище напрацювання з зазначеної проблеми. ~~Тема~~ **Тема** нашого дослідження: комунікативна компетенція шкільного психолога в контексті вирішення ним проблеми профілактики важковиховуваності підлітка.

Мета дослідження: вивчення трансформації комунікативної компетенції шкільного психолога в процесі його роботи з важковиховуваними підлітками.

Об'єкт: комунікативна компетенція шкільного психолога в роботі з важковиховуваними підлітками. Предмет дослідження: зміст трансформації комунікативної компетенції шкільного психолога; напрямки трансформації комунікативної компетенції шкільного психолога.

Попередні результати, отримані при апробації на невеликому контингенті випробовуваних, дозволили нам зробити висновок, що високий рівень комунікативної компетентності шкільного психолога визначає необхідність збільшення вимог до шкільного психолога стосовно кількості і різноманітності варіантів, стилів і способів його комунікації з важковиховуваними підлітками. Врахування суттєво відмінних між собою психологічних особливостей неповнолітніх, виявлених у процесі кваліфікованого психологічного дослідження, дозволяє помітити схожі відхилення у поведінці підлітків, які проте мають різну етіологію і вимагають різних диференційованих методів впливу.

Література

1. Булыгина Л.Н. О формировании коммуникативной компетентности школьников Вопросы психологии. – №5, 2010. – С. 149-152.

2. Жукова Ю.М., Петровская Л.А., Растяжников П.В. Диагностика и развитие компетентности в общении. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 104с.
3. Емельянов Ю.А. Обучение общению в учебно-тренировочной группе / Психологический журнал. – 1987. – Т.8. – №2. – С.81-87.
4. Корниязка О.Н. Психология коммуникативной культуры школьника. Монография. – К.: Міленіум, 2006. – 336с.
5. Лисина М.И. Общение, личность и психика ребенка. – М.: Ин-т практической психологии, 1997. – 159с.
6. Максименко С.Д., Забродський М.М. Технологія спілкування (комунікативна компетентність учителя: сутність і шляхи формування). – К.: ГЛАВНИК, 2005.
7. Петровская Л.А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг. – М.: Из-во МГУ, 1989. – 216с.
8. Поливанова К.Н. Психологическое содержание подросткового возраста / Вопросы психологии. – №1.
9. Почебут Л.Г. Межкультурная коммуникативная компетентность как выражение человеческих отношений. – Психологический журнал, 213. – Т.34. – №4. – С. 5-15.
10. Сидоренко О.В. Тренинг коммуникативной компетентности в деловом взаимодействии. – СПб.: Речь, 2003. – 208с.

В работе рассматриваются современные взгляды отечественных психологов на проблему коммуникативной компетенции школьного психолога. Выделены основные трудности и перспективные направления в его работе с трудновоспитуемыми подростками.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, коммуникативная деятельность, трудновоспитуемый подросток, трансформация коммуникативной деятельности.

Драніщева Е.І., Драніщев Г.В.

РОЛЬ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ШКІЛЬНОГО ПСИХОЛОГА В ЗАСВОЄННІ ВАЖКОВИХОВУВАНИМИ ПІДЛІТКАМИ ПОНЯТТЯ «ПРАВА ОСОБИСТОСТІ»

Актуальні проблеми профілактики правопорушень підлітків розглянуті з позиції теорії відношень В.М.Мясищева. Показана роль комунікативної компетенції шкільного психолога в його роботі з важковиховуваними підлітками. Ключові слова: комунікативна компетенція, важковиховувані підлітки, права особистості, шкільний психолог, профілактика правопорушень.

Запропонований матеріал подається в світлі теорії відношень лєнінградського психолога В.М. Мясищева, 160-річчя якого в цьому році відзначають